

ГІСТОРЫКА-ГЕАГРАФІЧНАЕ АБГРУНТАВАННЕ ТЭРЫТОРЫ БЕЛАРУСІ ЯК ВЕРАГОДНАЙ ПРАРАДЗІМЫ СЛАВЯН

І.М. Шаруха, Магілёўскі абласны аддзел БГТ, г. Магілёў

Историко-географическое обоснование территории Беларуси как вероятной прародины славян.

Время появления славян в Европе датируют по-разному: интервал от VI–V вв. до н.э. до VI–VII вв. н.э. В статье рассматриваются параллели, взаимосвязи между славянами, с одной стороны, и кельтами, готами и др. народами, с другой, анализируются различные названия славян у древних авторов разных стран, анализируется более 20 гипотез по географической локализации их прародины. Используя методы картографических аналогий, анализа, экстраполяции, имагологический подход, можно заключить, что территория Беларуси с большой вероятностью претендует на роль вероятной прародины славян и не только их. Результаты исследования способствуют развитию представлений о геокультурном пространстве белорусов.

Historico-geographical study of Belarusian territory as a probable ancestral home of the Slavs.

In this paper we study parallels, interrelations between the Slavs on the one hand and the Celts, Goths, and other peoples on the other hand. We analyze various names of the Slavs in ancient authors' works from different countries. There are more than 20 hypotheses for geographical locating of their ancestral homes. We used the following methods: cartographic, the method of analogy, analysis, extrapolation and image. On this basis we can conclude that the territory of Belarus claims to be the ancestral home of the Slavs. The study results favor the development of geo-cultural space conception of the Belarusians.

Уводзіны. Славяне, магчыма, маюць найбольш забытаную гісторыю ў Еўропе. У гістарычных манаграфіях, даследаваннях як заходніх, так і расійскіх аўтараў шмат надуманага. Руская гісторыя наогул поўная міфаў. У 1792 г. «з'явіўся» невядомы «Львоўскі збор», затым быў прыдуманы «Летапісны збор дзяржавы Расійскай у 5 тамах», Мусін-Пушкін «знайшоў» «Лаўрэнцёўскі летапіс», да якога нават аўтары «Беларускай Савецкай Энцыклапедыі» ставіліся вельмі скептычна. М. Карамзін «знайшоў» у 1809 г. Кіеўскі і Валынскі летапісы. І шмат чаго ў сваёй «Гісторыі» прыдумаў, у чым і прызнаўся: «Але Гісторыя... напоўнена хлуснёй: скажам лепш, што ў ёй... бывае прымяшак хлусні» [Т.1, с. 18; цыт. па: 6, с. 196]. Пры Кацярыне II была завершана знішчэнне гістарычных дакументаў, летапісаў Заходняй Русі – Полацкія, Віцебскія, Смаленскія, Магілёўскія, а так жа Курскія... Карамзін падтрымаў такую рэвізію дакументаў, бо «беларускія летапісы ... шкодныя гісторыі Расійскай дзяржавы» [6, с. 218].

Яшчэ В. Тацішчаў адзначаў: «некаторыя з тых, хто не жадае ... папрацаваць і не разумее сапраўднасці падання..., але хутчэй для пацямянення ісціны байкі складалі, чым унеслі блытаніну ў... праўду падання старажытных...» [22, с. 9].

Асноўны змест. Калі грунтавацца на падставе імагалагічнага падыходу, то можна як даказаць, так і аспрэчыць усе версіі, якія толькі існуюць аб прарадзіме індаеўрапейцаў, славян, а так жа можна сфармуляваць гіпотэзу аб тэрыторыі Беларусі (Заходняя Русь, Паўночна-Заходні край) і прылеглых землях як аб прарадзіме славян.

Имагологія – новамодны тэрмін, які ўжываецца галоўным чынам для пазначэння некалькіх, адметных па прадмеце даследавання дысцыплін такіх традыцыйных навук як псіхалогія, паліталогія, гісторыя, мастацтвазнаўства, лінгвістыка, якія вывучаюць розныя аспекты фарміравання і функцыянавання выяў масавай свядомасці. Беларускі гісторык А. Белы імагалагічныя аспекты ў гісторыі прапаноўвае называць «гісторыя выяў», або «гісторыя ідэй». Усе гістарычныя выявы ён увязвае з «метагеаграфіяй» («звышгеаграфіяй»)¹.

¹ Том 2 «Слоўніка іншамоўных слоў» А. Булыкі (1999 г.) дае крыху іншае вызначэнне: «Метагеаграфія... – галіна тэарэтычных даследаванняў, якая вывучае месца геаграфіі ў агульнай сістэме навук» (с. 58).

Мы разглядаем метагеаграфію як прасторавую падкладку для выяў у першым набліжэнні, як прасторавую імагалогію, а дакладней, як прасторава-часавую імагалогію ў другім-трэцім набліжэннях, г.зн. геаграфічную імагалогію (пазнанне геаграфічных «сэнсаў» і «выяў», якімі напоўнена геакультурная прастора ва ўяўленні людзей розных эпох, тэрыторый, культур).

Тэрмін «метагеаграфія» уведзены ў абарачэнне M.Lewis, K.Wigen (Марцін Люіс, Каран Уіген, 1997) у кнізе «Міт аб кантынентах: крытыка метагеаграфіі» [17], пад якім разумеецца «сукупнасць прасторавых структур, пры дапамозе якіх людзі арганізуюць свае веды аб свеце: пераважна несвядомыя ментальныя ўзоры, што прадвызначаюць спазнанне гісторыі, сацыялогіі, антрапалогіі, эканомікі, палітычных навук, і нават натуральнай гісторыі» [17, р. 82]. Пад «светам» разумеецца не столькі «фізічны» свет, колькі свет ментальны, культурны. Ідэі метагеаграфіі папулярызаваны ў кнізе Дз. Замяціна «Метагеаграфія: Пространство образов и образы пространства» (2004) [12].

Метагеаграфія – і ёсць культурная геаграфія. Яе прадмет – не прастора як фізічны аб’ект, а то, як гэты аб’ект, ва ўсіх сваіх разнастайных праявах бачыцца і асэнсоўваецца чалавекам. «Геаграфічныя выявы», якія ўзнікаюць пры гэтым – суб’ектыўныя і зменлівыя, як і любыя выявы, але часам дзіўна ўстойлівыя. Такія выявы ўзаемадзейнічаюць і ствараюць уласную «метагеаграфічную прастору».

Выява стала катэгорыяй не столькі ў навуковых галінах, колькі, па меркаванні А. Беллага, у «таваразнаўстве», што асабліва ярка адбываецца ў тэрміне «імідж», які ў шматлікіх мовах мае афарбоўку падкрэслена камерцыйнай, культываванай «на продаж» выявы [1, 2].

Выявы маюць не толькі індывіды, тавары, карпарацыі, але і рэгіёны, народы, грады, краіны. У нашым артыкуле «Создание образа территории как один из подходов современного страноведения (На примере образа Беларуси)» [27], ажыццёўлена спроба рэпрадукцыі і канструявання такой выявы (у дадзеным выпадку імагалагічны падыход можа быць запатрабаваны і ў геаграфіі, і ў ідэалогіі).

Расійскі палітолаг В. Фядотаў лічыць, што «імагалогія... віртуалізуе рэальнасць, робіць яе не толькі адноснай, але часам прымушае сумнявацца ў яе існаванні... аслабляе фактар аб’ектывацыі суб’ектыўных значэнняў, рэляцівіруе іх змест» [23].

Славяназнаўца А. Мыльнікаў, які займаецца пытаннямі этнічнай імагалогіі [18], прыйшоў да высновы, што яна мае справу не з першаснымі фактамі (этнасы і іх культура ў гістарычным развіцці), а з другаснымі, адлюстраванымі (уяўленні этнасаў аб саміх сабе і сваёй культуры, а таксама аб іншых этнасах і іх культурах). Гэта ж з поўным правам адносіцца і да любой іншай галіны імагалогіі [1].

Старажытнасць славян. Імагалогія славян складалася такой, што яны на Захадзе ўстойліва ўспрымаюцца маладым народам, які з’явіўся ніяк не раней за II палову I тыс. н.э. Але існуюць паўныя доказы, што славяне засялілі Цэнтральна-Усходнюю Еўропу ў інтэрвале ад VI–V стст. да н.э. (В. Рыбакоў, У. Хенсель) да VI–VII стст. (В. Кожинов, 2001), пры гэтым заваявалі шырокія прасторы, выклікалі высокі ўзровень экспансіі ў Еўропе, утварылі шмат звязаў, хаўрусаў, а затым – дзяржаў. Гісторыкаў, які абгрунтаўваюць старажытнасць славян, меншасць (В. Рыбакоў, А. Петухоў, У. Пьяноў, В. Чудзінаў і інш.). Абрuselы немец Е. Класен (1854) абгрунтаваў тэорыю, паводле якой славяне больш старажытныя, чым рымляне і грэкі. Яшчэ больш старажытную датыроўку гісторыі (трыдзевяць стагоддзяў – 27) дае «Кніга Вялеса».

Падставай каб лічыць славян больш старажытнымі, з аднаго боку, з’яўляецца сувязь славян з тшынецкай культурай (II палова III тыс. да н.э.; плямёны паміж Віслай і Сярэднім Дняпром). Славяне маглі засяліць Еўропу ў VI–IV стст. да н.э., бо каля XV–IV стст. да н.э. з культуры палёў пахавальных урнаў вылучылася лужыцкая культура, з якой у далейшыя часы былі звязаныя і славяне. Некаторыя лічаць праславян носьбітамі чорналескай (X–VII стст. да н.э.) культуры ў Падняпроўі, звязваюць іх з неўрамі і скіфамі-земляробамі (паводле Герадота). Існуе і меркаванне аб сувязі з мілаградскай (VII–III стст. да н.э.), зарубінецкай (канец I тыс. да н.э., Прыпяць і Сярэдняе Падняпроўе; яе пераемніца – кіеўская культура (II–V стст. н.э.)). Славянскі элемент ёсць у чарняхоўскай культуры (III–IV стст.). Не выклікае сумненняў, што славянам прыналежылі пражская (V–VII стст.; паміж Дняпром, Прыпяццю, Эльбай і Дунаем), банцараўская, калочынская, культура доўгіх курганоў лясной зоны (III чвэрць I тыс. н.э.).

З другога боку, у старажытнасці славяне маглі выступаць пад рознымі імёнамі. Этнас застаецца, застаецца ўсведамленне сябе як этнаса, культура, але змяняецца імя – часцей

экзаэтнонім, радзей эндаэтнонім. Напрыклад, славяне вядомы пад экзаэтнонімамі: вене-ты (авенеты, «авечкаеды», VII ст. да н.э., Гесіёд), «энеты» (Герадот) і інш.

Можна выказаць здагадку: 1) венецы – назва славян у кельтаў; 2) гэта – нейкая частка кельтаў, кельта-славяне (кельцкія словы: служба, брага, лют, гуня, цеста, дужы і інш.).

Кельты дамінавалі ў Еўропе і Малой Азіі (Галатыя) з VI да III стст. да н.э.; яны ў вялікай ступені продкі значнай часткі французаў, іспанцаў, партугальцаў, чэхаў (кельты-боі, Багемя), славакаў, заходніх украінцаў (Галіцыя – Галія), аўстрыйцаў (ракі; Аўстрыя па-чэску – Ракоўска). У Чэхіі і Славакіі яны сутыкаліся са скіфамі. У Цэнтральна-Усходняй Еўропе было каля 60 плямёнаў, у т.л. бемы, боі, каціні (Чэхія, Маравія, Славакія), ваўкі (неўры, Маравія, паўднёвы захад Беларусі), кімуры, ракі [6, с. 69], скардзіскі. Пазней яны растварыліся ў германцах, славянах, балтах (пацвярджэнне ранняга германабалта-славянскага адзінства). Адны з продкаў славян (Бычкоў, Галдзянкоў, Кавадла і інш.) – кельты-венецы [4, с. 17], да таго ж праваслаўныя [8, с. 73]. Аб кельтах-неўрах на тэрыторыі Беларусі згадвае Герадот (ад іх карэннаму насельніцтву Заходняга Палесся дасталіся ў спадчыну цёмныя вочы і валасы). З імі звязваюць шэраг гідронімаў (Нёман, Арэса, Дрыса, Ачоса, Лучоса, Аўчоса, Пліса, Уса, Іса і інш.), патронімаў (Ракаў, Галоцк, Клецк, Кімбараўка і інш.) [6, с. 71]. Верагодна, кельцкім з’яўляецца і назоў летапіснага Галацічаска. У Маравіі рака і край маюць кельцкі назоў Гана, у Палессе назоў-дублёр – р. Ганя. Астраўкі кельцкай цывілізацыі ў Беларусі ў III–IV стст. былі накрытыя готамі.

Готы сталі складовай часткай палякаў, беларусаў... У той час, калі готы былі ў звязе з прыдняпроўскімі славянамі, то сябе звалі «тюдзь» (народ); у рускім гэта гучыць як «чужы», «чудзь» (назва перайшла на чудзь – заходніх прыбалтыйскіх фінаў; Чудава, Чудскае воз.) [15, с. 234]. Другія Готы – зменены корань гыт/кыт – у назве скіф («Скіфы, якім на роднай мове імя Готы» [13, с. 93]. Цікава, што ў славян да імянаў з асновай -слаў (не вельмі старажытныя імёны), панавалі больш старажытныя формы з -віт, – мір, -мут, -гаст (даст/гаст – гэта гот; [13, с. 83]). Тое, што готы не былі славянам ворагамі кажуць тэрміны «гасціць», «гасцінны», «гасцінец».

У Беларусі сустракаецца цэлы пласт патронімаў, які звязаны з готамі: Гоцк, Гоцішча, Гоцак і інш., якія В. Жучкевіч [11] тлумачыць як этнанімічныя. Літоўцы завуць беларусаў экзаэтнонімам – гуды (назвы: Гудагай, Гудзішкі, прозвішчы: Гудаў, Гуда, Перагуд).

Венетаў, рэтаў і этрускаў у якасці славянскіх народаў антычнага часу бачыць славенскі акадэмік Мацей Бор (лічыў, што славянамі маглі быць фракійцы, фрыгійцы, ілірыйцы і яподы). Венецы і этрускі (М. Бор, А. Шахматаў), прыйшлі з Балтыкі, што пацвярджаюць назовы-дублёры: венецкая р. Маравя – ракі ў Сербіі Вялікая Маравя, Маравец, Паўднёвая, Заходняя Маравя, вобласці – Маравія Сербская і інш.; ад польскіх рр. Ныса, Драва, Варта – сербскія р. Нішава, Драва, Вардар і да т.п. Мова венедаў адрозніваецца ад этрускаў у той ступені, як славянскія адрозніваюцца паміж сабой. Дзіянісій Галікарнаскі этрускаў зваў расенамі.

У венедах грэкі і рымляне бачылі, галоўным чынам, паўночна-заходнія плямёны славян (Вендскае карацтва). У Беларусі з вендамі бачыць сувязь В. Жучкевіч [11] – назвы Вендараж і Вендрыж. Іярдан (VI ст.) для венедаў паведамляе тры імя: венецы, анты і склавіны. Венецы – заходнія, склавіны – паўднёвыя, анты – усходнія славяне.

Яшчэ адна група славян у М. Бора – этрускі (на поўдзень ад венедаў). Акадэмік В. Чудзінаў прыйшоў да цікавых высноў, праўда, недастаткова аргументаваных: 1) этрускі лічылі сваім домам землі крывічаў; 2) прыйшлі з Смаленска-Полацкага рэгіёна і інш. [25].

Велізарная праблема – лакалізацыя радзімы («прадзімы») славян, пра што кажа колькасць версій і гіпотэз (каля 30). Найболей верагодныя рэгіёны-прэтэндэнты: 1) Вярхоўі Віслы (версія польскіх, чэшскіх гісторыкаў) – «Харвацкая зямля» [14]; 2) Верхні Дняпро (тэорыя рускіх вучоных); 3) усход Карпат (версія ўкраінцаў); 4) паўночная Італія; 5) Каўказ [5]; 6) Одра-Нёманскі рэгіён; 7) бас. Віслы і Одры [7]; 8) міжрэчча Эльбы і Нёмана [15]; 9) міжрэчча Эльбы (Лабы) і Одэра, поўдзень Ютландыі ([6] і інш.); 10) Палессе (Л. Ковадла, В. Пяноў, Б. Рыбакоў і інш.); 11) Беларусь у цэлым [21] і інш.; 12) Усходняе ўзбярэжжа Балтыйскага мора (А. Шахматаў); 13) міжрэччы Днястра, Прыпяці і Віслы (А. Шахматаў); г.зн. пачатак славянскага рассялення – эпоха зарубінецкай культуры); 14) міжрэчча Дняпра і Одэра, на поўдзень Беларусі (М. Любаўскі; Б. Рыбакоў (1988) атыясамляе славян з тшынецка-камароўскай XV–XII стст. да н.э., раннепшэворскай і зарубінецкай II ст. да н.э.–II ст. н.э. культурамі; у межах тэрыторыі Сярэдняга Падняпроўя на поўдзень ад Прыпяці і на захад ад Одэра); 15) Сярэдні Дунай (ПВЛ); 16)

Блізкі Усход, Малая Азія, Балканы, Міжземнамор'е, Цэнтральная і Усходняя Еўропа [20]; у талмудыскай літаратуры, славяне – ёсць нашчадкі біблейскіх хананейцаў; Ханаан у Сярэднія стагоддзі – Чэхія і Маравія, чэшскія габраі і цяпер завуць Чэхію – Арцейну Кнаан, свая мова – кнааніт; Кірыла і Мяфодзій займалі кафедру ў Канаане [3, с. 194]; 17) Іран [5]; 18) Заходняя Еўропа (А. Шахматаў, 2001); 19) Цэнтральная Еўропа (З. Лясны, 1964, 1966); 20) Усходняя Еўропа (М. Пакроўскі); 21) Цэнтральна-Усходняя Еўропа (ад Эльбы і Одэра да Віслы, Верхняга Паднястроўя, Сярэдняга Падняпроўя) – афіцыйная версія беларускіх гісторыкаў (БелЭн, 2002. – Т. 14); 22) Гіпербарэя (В. Дзёмін, Б. Цілак, А. Асаў); 23) шырокі рэгіён – паміж Прычарнамор'ем і Балтыкай і інш.

Кансалідаваны рэгіён славянскай прарадзімы. Ужыванне прыёмаў «згушчэння» і «аб'яднання выдзелаў (контураў)», картаграфічнага метаду даюць магчымасць выказаць здагадку, што прарадзіма славян – адна або некалькі абласцей на тэрыторыі кансалідаванай геапрасторы паміж Эльбай, Верхнім Падняпроўем, Паўднёвай Балтыкай і басейнам Заходняй Дзвіны, Усходнімі Карпатамі, Сярэднім Дняпром.

Беларусь – верагодная прарадзіма. Вызначэнне кансалідаванага рэгіёна прарадзімы дазваляе меркаваць, што славяне з'яўляюцца аўтахтонамі на сваёй тэрыторыі, на якой размешчаны заходнія рэгіёны Расіі, Беларусь, паўночны-захад і захад Украіны, Польшча, Чэхія, Славакія. Аўтахтоннасць славян даказвалі Л. Нідарле, Я. Карскі, Б. Рыбакоў, Т. Трафімава, Ф. Дзёбц [16, с. 408], Л. Кавадал [15, с. 22], Ф. Пугач (на аснове лінгвістычнага аналізу), В. Пяноў [21] і інш. Нават міфалагічная Гіпербарэя грэкаў па апісаннях мала адрозніваецца ад Прыдняпроўя [9].

Калі браць вузейшы арэал для «прарадзімы», то на ролю такога можа падыходзіць польска-беларуска-украінскае Палессе, Прыпяцкі рэгіён. Гэта ўскосна пацвярджае, праўда з пэўным скепсісам, Ларыёнаў: калі «узяць усё... карты і, накласці іх адну на другую, то можна паспрабаваць вызначыць... прарадзіму старажытнага славянства, ... апынемся ў геаграфічных цэнтры Прыпяцкай багны...» [16, с. 5]. Аўтары працы «Славяне на Днястры і Дунае» (Кіеў, 1983) пацвярджаюць першапачатковую лакалізацыю славян А. Шахматава: трохкутнік Днястр-Прыпяць-Вісла [8, 23]; пачатак славянскага рассялення – эпоха зарубінецкай культуры.

Для пацвярджання здагадак, паклічам на дапамогу, па гістарычнай традыцыі, дадзеныя аўтарытэтаў.

Л. Нідарле бачыць прарадзіму славян паміж Эльбай і Сярэднім Падняпроўем з Дзясной, Прыпяццю і Бярэзінай. Дняпро разглядаецца як галоўная вось рассялення ў «Кнізе Каляды» і рэгіён, верагодна, і ёсць «трыдзевяць земляў» (27), г. азн. Верхняе Дняпро з рр. Проня (Проня – Пярун; Тацішчаў паказваў: «Проноте, выше Проне»), Сож, Проня Разанская, затым пашырэнне да Дона і Дуная [21, с. 215]. Наша рэканструкцыя «трыдзевяці земляў» – 27 рэк: **Пароссе** Беларускае (вобласць Рса/Руса/Рша – Басея (Васея) 13 рэк) – Адроў (з Аршыцаў), Проня з 9 прытокамі, Друць, Бярэзіна, Сож; Пяцірэчча (Прыпяць – «струмень пры (з) пяці рэках»: Ясельда, Пціч, Стыр, Гарынь, Убарць); Сямірэчча (Пяцірэчча, Дняпро, Дзясна); Пароссе (4; Цецяраў, Рось з Расавай, Трубеж, Сула з р. Аржыца/Аршыца); Проня (Разанская) – прыток Акі, Станава Рыза, Дон.

«Вялесавая кніга»² [8, с. 18] сцвярджае: славяне-аўтахтоны Цэнтральна-Усходняй Еўропы, прарадзіма (V тыс. да н.э.) славян – Верхняе Падняпроўе. Прыпяць-Непра – гэта Пяцірэчча. Герадот неўраў размяшчаў па Прыпяці. Неўры-непры – суседзі гелонаў і будзінаў, г. азн. ужо да пач. VI ст. да н.э. славяне жылі на гістарычнай тэрыторыі.

Славянская экспансія магла праходзіць толькі ў кірунку з поўначы на поўдзень, ад Пяцірэчча (Прыпяць) да Сямірэчча (Прыпяць і Дзясна), г.зн. паводле плыняў рэк, а затым да «Карпацкай гары» у II тыс. да н.э. Гэта пацвярджаецца даследаваннямі «рускіх генаў» Баланоўскай: славяне рухаліся з поўначы на поўдзень пры засяленні Паўднёва-Заходняй Русі, г.зн. што не мае сэнсу пошук славянскай прарадзімы ў Падунні [16, с. 241]. Старажытныя паданні таксама не даюць сведчанняў, што Дунай – прарадзіма. Гэта пацвярджае і далмацінскі гісторык Маўра Арбіні ў працы «Славянскае царства» (1601 г.).

У Пталямея Рышэйскія горы знаходзяцца на 55⁰ пн.ш., а даўгата як у гор Таўрыды, што адпавядае Беларускай градзе і Смаленска-Маскоўскаму ўзвышшу. Загадкавая «выспа Русаў» (Скандый/Эрыцій у Пталямея) – міжрэчча Волгі, Акі, Дона, Дняпра, а Сармацкае мора – не Балтыйскае, паводле дадзеных праф. Даманскага, а прэснаводныя разлівы Прыдняпроўскай нізіны, г.зн. усё гэта адносіцца да цэнтральных раёнаў Расіі і да Беларусі [16, с. 272].

²Л. Гумілёў са спасылкай на С.Ляснога «Русь, адкуль ты», Вінніпег, 1964; «Вялесавая кніга», Вінніпег, 1966.

Радзіма па Б. Рыбакову (1982) – гэта лясістыя тэрыторыі на поўдзень ад р. Прыпяць, VI–V стст. да н.э. Радзіма па Г. Вернадскаму – досыць значны па плошчы арэал на Усходне-Еўрапейскай раўніне: ад Чорнага мора да Валдайскага ўзвышша, ад Карпат да Дона, г. зн. увязваецца і з тэрыторыяй Беларусі. [5, с. 323].

В. Пяноў лічыць, што славяне сфарміраваліся на сваёй тэрыторыі – першапачаткова на мяжы сучасных Беларусі і Расіі. Дакладней на тэрыторыі Беларусі і прылеглых рэгіёнаў Расіі. Яшчэ ў XIX ст. франка-германскі даследчык Т. Пешэ на падставе аналізу агульных каранёў індаеўрапейскіх моў (паслядоўнікі Н. Андрэеў, Р. Даманскі, Г. Емяльненка) выявіў агульныя назвы толькі для паўночных жывёл і раслін, з’яў – мядзведзь, воўк, бяроза, дуб, снег, лёд, зіма... Адсутнічаюць агульныя назвы для тыгра, вярблюда, пальмы, што выключае з іх прарадзімы Міжземнамор’е. Няма там і агульнага назова для бука, што выключае з прарадзімы Заходнюю Еўропу. Неабходна з прарадзімы выключыць тэрыторыі на паўноч ад Пецярбурга і Волагды, на ўсход ад Ніжняга Ноўгарада, бо там адсутнічае дуб [16, с. 270], выключым стэпавыя рэгіёны, што на поўдзень ад Кіева і Варонежа, дзе адсутнічаюць лясы (хоць у старажытныя часы лес распаўсюджваўся па рэках далёка на поўдзень). Пешэ прыйшоў да высновы, што «прарадзімай арыяцаў магла быць толькі Цэнтральная частка Расіі і Беларусь» [16, с. 270]. Высновы Пешэ пацвердзіў у 1882 г. заснавальнік рускай антрапалогіі А. Багданаў. Гэты ж рэгіён – прарадзіма славян.

Выкарыстаючы дадзеныя мовазнаўства, Л. Кавадла знаходзіць пацвярджэнне **беларускай (палескай)** версіі прарадзімы. Выкарыстоўваючы дадзеныя А. Шахматава, іншых мовазнаўцаў, даследчык зазначае, што ў старажытных славян не было слоў для пазначэння горных, стэпавых ландшафтаў, а былі распаўсюджаны лясныя і балотныя. «Вобласць найстаражытнага рассялення ... лясісты і багісты край, выдалены ад гор і марскіх берагоў. Адказ на пытанне, дзе знаходзіцца гэты край, трэба шукаць у назвах дрэў, якія там растуць... (запазычанымі былі назвы бука, явару, плюшчу, лістоўніцы (модрань, модраў), ціса, чарэмшы)... Славянскімі з’яўляюцца назвы... бяроза, дуб, ясець, ліпа, вярба, хвоя, елка; ... брусніца, журавіны... Значыць, славяне не жылі на захад ад сучаснай лініі Калінінград-Адэса, якая з’яўляецца мяжой распаўсюджвання бука». Рассяляючыся на поўнач і паўночны захад «славяне сустрэліся з піхтай, якую яны звалі звыклым словам «елка» [15, с. 22].

В. Перадольскі, А. Шахматаў «спрадвечнай тэрыторыяй усходніх індаеўрапейскіх плямёнаў, у т.л. і славян, быў Паўночны-Захад Расіі, басейн Балтыйскага мора...» [16, с. 279]. Паводле схемы Шахматава, прагерманцы рассяліліся ад Віслы да Эльбы, на ўсход ад іх – ад Віслы да Дняпра, галоўным чынам, у Беларускай Палесі – протабалты, на поўнач ад протабалтаў, ад Віслы на ўсход (Паўночная і Цэнтральная Беларусь), да Верхняга Паволжжа і на поўнач да Ладагі – протаславяне (протаскіфы, якія потым рассяліліся ў Прычарнамор’і).

У сучаснай гістарычнай навуцы пануе версія (процілеглая версіі Шахматава, паводле якой славяне сядзелі на поўнач ад германцаў – за іх спіной), што славяне сядзелі на поўдзень ад балтаў – Паўночнае Падняпроўе, Беларусь, Палессе (балты – па Нёмане і Заходняй Дзвіне) [16, с. 281].

Той дастаткова дзіўны факт, што ўсіх пабітых прышэльцаў гісторыкі адпраўляюць у Беларусь: Л. Нідарле – дулебаў, готаў, радзімічаў, Дз. Ілавайскі – авараў, радзімічаў, вяцічаў, харватаў і г.д., прывёў В. Пянона да думкі, што «прасцей узяць і зрабіць выснову, што ўсе яны вышлі з Беларусі» [21, с. 453]. Тыя жа готы прайшлі ад Балтыкі і Прыдняпроўя на поўдзень, на Паўночнае ўзбярэжжа Чорнага мора, потым – на поўдзень Еўропы, цотым стромка звярнулі на поўнач і са славянаў раптоўна ператварыліся ў германцаў. Ілавайскі ж вяртае готаў на радзіму – на Беларусь, тым больш, што «гоцкі народ не прыналежыць да нямецкай групы» [13, с. 249].

В. Пяноў мяркуе, што вытокі цывілізацыі знаходзіцца ва ўнутраных раёнах кантынентаў (рух з глыбінных раёнаў да ўзбярэжжаў), якія найбольш абаронены ад разгулаў стихіі, з магчымасцю захавання і назапашвання традыцый сацыяльнага развіцця. І хутчэй за ўсё, гэта адбывалася на малых вадаёмах, дзе лягчэй здабываць ежу прымітыўнымі прыладамі. Прыбярэжныя зоны буйных вадаёмаў, за выключэннем збіральніцтва, можна асвойваць толькі з ростам насельніцтва і замацаваннем пачаткаў працоўных навываў з ускладненнем прылад працы. Канкурэнт рыбалоўству паляванне ў справе сацыялізацыі чалавека магло праявіць сябе як качэўе за статкамі дзікіх жывёл, тым самым яно ўяўляла тое ж збіральніцтва больш слабых і адбіўшыхся ад статкаў жывёл. Паляванне ў лясной зоне магло служыць пачаткам іншай сацыяльнай культуры.

У зоне пражывання рачных плямёнаў паўстала і новая сістэма вытворчасці: поймавае земляробства [21, с. 22].

Паходы Аляксандра Македонскага ў Індыю сведчыць аб неразвітасці плямёнаў марскіх узбярэжжаў (збіральнікі рыбы – больш нічога ім не патрабавалася) і развітасць па рэках – земляробства, г. зн. што сацыяльная гісторыя пачалася не на ўзбярэжжах мораў. Да мараходства трэба было прыйсці, маючы прадукцыйныя сілы, здольныя даць прылады для заваявання мораў. Развіццё вытворчых навыкаў ва ўнутраных раёнах кантынентаў дазволіла стварыць сродкі руху па буйных рэках і пазней – па морах. Балазе ў гэтых месцах было дастаткова колькасць драўніны. Пры неабходнасці з унутраных абласцей можна было перасяляцца на ўзбярэжжы [21, с. 23].

Пачатак старажытных пачаткаў – дрэва. Нават «дрэва» і «древность» – словы аднакэрэнныя. Дрэва жыцця, родаводнае дрэва. Каменныя прылады ў адносінах да драўляных – дапаможная роля.

Развіццё славянскага свету ішло этапамі: 1) засваенне рэк; 2) засваенне лясоў; 3) засваенне земляў для земляробства і ўтрыманне жывёл; 4) ваеннае перамеркаванне земляў.

Распаўсюджванне славян з гістарычнай радзімы. Пакуль у славян панавалі збіральніцтва, рачная культура, культура палявання, яны не маглі засяліць значных тэрыторый. Але як толькі ў іх нараджаецца земляробства – пачынаецца засваенне новых прастораў. Можна выказаць здагадку, што радзіма падсечнага земляробства – Беларусь і прылеглыя рэгіёны сумежных краін. П. Траццякоў у «Происхождение земледелия» (1934) даказваў, што земляробства зарадзілася не ў Месапатаміі, на Ніле, Індзе, але яно магло зарадзіцца толькі ў лясах Поўначы, дзе выкарыстоўваўся агонь... [16, с. 273]. Усходне-Еўрапейская раўніна – найбольш верагодная радзіма земляробства (адсюль ячмень, полба, проса, рэпа). В. Пьяноў, свярдае, што радзімічы па ўскосных прыкметах ведалі земляробства ўжо ў XI тыс. да н.э. [21, с. 511]. Для жалезных земляробчых прылад выкарыстоўваўся ліманіт (буры жалезняк) – жалеза лясчэй здабыць з балотных рудаў – іх велізарныя запасы сканцэнтраваны на Беларусі і сумежных краінах, галоўным чынам, у Расіі.

Календар («Каляды Дар», а зусім не нейкія незразумелыя рымскія календы) славян таксама паказвае, што падсечна-агнявое земляробства славян паўстала не ў стэпах, у лясной і лесастэпавай паласе: Студзень – сечань, січэнь, styszen, студзень (месяц падрубка, рубкі дрэў, хоць лепш падцінаць у лютым; самы сцюдзёны месяц); люты – сухінь, люты (сохнуць на караню); сакавік – беразозал, беразень, сакавік (сухастой сякуць і спальваюць на караню, пры гэтым атрымліваюць попел); красавік – квецень, красавік (квітнеюць/кве(і)туць /красуюць /сады); травень – травень (расце трава –церва /дзерва; утвараецца дзірван; растуць дрэвы (тра/тры); чэрвень – чэрвень, чэрвец (квітнеюць чырвоным (або чырвоны – прыгожы) кветкі); ліпень – ліпень (касаванне ліпы); жнівень – серпень, жнівень (пачатак уборкі, жніво пад серп); верасень – врэсень, верасень (врэшча – малацьба і верасень – красаванне вераса); кастрычнік – кастрычнік, жоўцень (жоўкне лес, перабленне льна – аддзяленне кастрыцы); лістапад – лістапад, грудзень (падаюць лісце, першыя замаразкі з утварэннем мерзлых камякоў глебы); снежань – студзень, снежань (халады-сцюжа, устойлівы снежавы пахроў).

Гарадзецкая культура (з V–VI да X ст.) сведчыць, што славяне, галоўным чынам, да VI ст. занялі свае сталыя месцы пасялення, а да X ст. засялілі велізарную прастору – ад Балтыкі да Адрыятыкі і ад Эльбы да Дона. Да X ст. гістарычныя шляхі трох галін славян разыйшліся безваротна. Па дадзеных Ю. Петухова каля 1000 г. н.э. «славян было не меней за 10 млн. чал.» [20, с. 17]; лічба супярэчыць падлікам Л. Гумілёва, Я. Рыера.

Хуткае распаўсюджванне славян па Еўропе не было вынікам дэмаграфічнага выбуху: пераможцы бралі жонак з ліку палонніц, дзеці якіх засвойвалі мову бацькоў. Таму і сталі славянскія плямёны мала падобныя адзін да аднаго, хаця «язык словенск» іх нашчадкі без працы разумелі аж да XI ст.» [8, с. 43].

Славяне на перыферыі свайго рассялення пакінулі мноства назваў з паняццем «край». У Э. Мурзаева [19] «краіна» – «ускраіна», «кромка», «мяжа»: Тульская Украіна, Крайна (Польшча), Крайна (Славенія), Крайна (Аўстрыя), Крайова (горад і вобласць на паўднёвым захадзе Румыніі, па Дунаі, у стыку меж з Сербіяй і Балгарыяй), Юлійская Краіна, сучасная Украіна; этнонім украине (у Беларусі вв. Край (2), Крайск, Крайцы, Крайшчынка, р. Крайшчанка (бас. Віліі).

На перыферыі асноўнага арэалу рассялення славян былі размешчаныя землі плямёнаў з каранем -слаў/слоў (адносяцца часткова да славянаў), тады як плямёны ва ўнутраных

частках асноўнага арэалу мелі назвы накшталт ляхі, чэхі, сорбы, куяб(в)ы, нарачане, мазаўшане, др(а)эўляне і да т.п. Фарманта -ічы, верагодна паказвае на вытворнасць назваў плямёнаў (крывыя-крывічы; другавіты-дрыгавічы).

Падзел славян на галіны. Даследаванні лінгвістаў сведчаць, што ў старажытнасці (і да IX ст.) у славян існавалі дзялектныя зоны: паўночная (лясная) і паўднёвая, што азначае: 1) самымі старажытнымі з'яўляюцца славяне, якія: а) жылі ў лясной і лесастэпавай зонах; б) у цяперашні час завуцца ўсходнімі, бо прапрадзіма славян – усходнеславянскі рэгіён; 2) славяне спачатку падзяліліся на лясных і стэпавых, а затым – на заходніх і ўсходніх; 3) усходнія і заходнія славяне размаўлялі на адным дзялекце.

Л. Гумілёў [8] сведчыць: да IV ст. венедаў падзяляліся на склавінаў і антаў. (1) імя «склавін» роднаснае «свеон» – ранні звяз/хаўрус готаў-гаутаў; перакладаецца як «звіты», «аб'яднаная плямёны» [6, с. 150]; 2) свеоны/свеяне – і германскае, і славянскае племя; свеяне/свеі («звееяны разам») – славяне на выспах Волін і Узедом, назоў ад р. Свеа [13, с. 115]. У Беларусі распаўсюджаны назвы тыпу Свенцянскае ўзвышша, Свенск, Свіо(ё)на/Свіна, Асвейскае возера, Усвея). Пасля 602 г., калі обры разбілі антаў, знікае славянскае адзінства [8, с. 25].

Фарміраванне заходніх славян. Да IV–V стст. славяне каланізуюць землі Чэхіі, Славакіі, Аўстрыі, Баварыі, Швейцарыі, інкарпараваўшы кельтаў і ілірыйцаў (з'яўляецца этнонім *славене*), да V (V–VI) ст. перайшлі ў басейн р. Лаба (Эльба), на тэрыторыю Паўднёвай Даніі, Шлезвіг-Гальштэйну (старажытная Ангельшчына, *angulus* – кут), Паўднёвай Скандынавіі. У 410–420-х гг. частка славян з Паўночнага Палаб'я, вусці Эльбы (Лабы), Паўднёвай Скандынавіі перасяліліся на востраў Вялікабрытанія (Белы Альбіён, Новая Эльба). Вендскія скоты (шэты – «багатыя», бо быдла/скот – эквівалент багаццю), апынуўшыся ў Брытаніі, перайшлі на чужую мову [6, с. 33]. Чынным інтэнсіўнай міграцыі венедаў стала (V ст.) рэзкае пахаладанне, якое выклікала рэзкае павелічэнне ападкаў, падтапленне ўрадлівых угоддзяў. У VIII ст. славяне перайшлі Лабу. Да VI–VII стст. сфарміравалася заходняя галіна (чэшска-мараўскія, польска-вісленскія, палабска-прыбалтыйскія) славянаў на шырокай тэрыторыі Цэнтральна-Усходняй Еўропы (да 0,5 млн. км²). Знакаміты казачнік і гісторык А. Ірасек у кнізе «Старадаўнія чэскія паданні» паказвае, што чэхі выводзяць сябе разам з палякамі з «Харвацкай зямлі» (Прывісленская даліна) [14, с. 10].

Да IX ст. славяне выцеснілі германцаў з басейна Эльбы, дайшлі да прытокаў Рэйна [3, с. 22], заняўшы значную тэрыторыю – ад паўднёвага ўсходу Англіі, узбярэжжа Паўночнага мора, паўднёвай Даніі, вострава Ругена – на поўначы, да нізоўяў Рэйна – на поўдні, прыдбаўшы дадаткова 400 тыс. км².

Паняцце «**славянін**» стала распаўсюджвацца па меры распаўсюджвання ў Еўропе венедаў. Славяне першапачаткова не адрозніваліся ні па мове, ні па знешнасці, а толькі па месцы жыхарства, але пры гэтым, тэрмін славяне – не столькі моўны і не этнічны, а ў «большай ступені культурны паказчык» [4, с. 96]. Культура першасная ў адносінах да этнасаў.

Паўднёвыя славяне. З'яўленне славянаў на Дунаі Б. Рыбакоў дапушчаў ужо ў II ст. н.э., Л. Нідарле – у I ст. н.э., А. Асаў – у II ст. н.э. Па распаўсюджанай версіі, славяне з германцамі сталі пранікаць у Сярэдняе Падунаўе, паступова выціскаючы адтуль ілірыйцаў у V ст., а шырокае венедаўскае пранікненне на поўдзень адбываецца толькі ў I пал. VI ст. [4, с. 24, 35]. Пад імем склавіны паўднёвыя славяне праходзяць у Іардана. Этнонім склавін/склаў/склаван за часам трансфармаваўся ў славан/славін/славен. На карце Цэнтральна-Усходняй Еўропы Б. Вапоўскага (1507) у міжрэччы Дравы і Савы знаходзім краіну Sklavonia. Паўночны ўсход сучаснай Харватыі – Слававія, на р.Сава, размешчаны г. Славонскі Брод, побач – г. Славонска-Пажэга. На Адрыятыцы – Славенскае Прымор'е. Побач – Славенія.

На фарміраванне паўднёвых славян значна паўплывалі авары (обры) і гуны. І тыя, і другія могуць быць таксама славянамі.

Балгары ў VI ст. мелі імёны гуны, кутургуры (заходнія), утургуры (усходнія; стала варагавалі паміж сабой), у VIII–IX стст. – гуны або балгары (радзіма балгараў – Кубанская нізіна; балгары Таманскія, Таўрыйскія, Камскія [13, с. 261]. Старажытныя аўтары былі ўпэўненыя, што гуны – славяне: Пракоп, Кедран, Бяда Высокашаноўны (заходнія славяне), Саксон Граматык (балтыйскія славяне), Іярдан (краіна гунаў – Гунівар адпавядае тэрыторыі Украіны, Беларусі, Расіі), у Эде, у Вількінга Сазе (горад велетаў – сталіца гунаў). Па дадзеных Шафарыка ў Швейцарыі (Валіскі кантон) нашчадкаў славянаў немцы завуць гунамі [13, с. 606].

Дзіўнымі парадоксамі славянскай гісторыі з'яўляюцца факты: нашэсце готаў дазволіла сфарміравацца заходнеславянскім дзяржавам, авараў – паўднёваславянскім, мангола-татараў – усходнеславянскім [21, с. 49].

Перанос назваў у славянскай прасторы. А. Шахматаў пры супастаўленні супадальных назваў ва ўсходніх і заходніх славянаў прышоў да высновы, што яны перанесены ў накірунку ўсход-заход. Плямёны паўднёвых славян таксама мелі назвы як у ўсходніх з басейна Прыпяці і на поўнач ад Прыпяці (няма толькі палян – яны з'явіліся з прыходам авараў, што можа быць пацверджаннем, што авары – славяне).

Зыходзячы з этапаў развіцця славянства (рачны, лясны, земляробчы і жывёлагадоўчы, ваеннага пераразмеркавання земляў) атрымаем наступнае: адны плямёны атрымалі імёны ад назваў рэк-земляў (пасуляне, палачане, мараване), другія – ад экалага-геаграфічных умоў (англы/(вулічы – ад «кут», паляне /спалеі/волаты – у палях, лучыгане – па лугах, куяване – па пустках і балотах, мазаўшане – па балотах; сорбы – па лясак), трэція – ад асаблівасцяў этнічнага прыродакарыстання, г. азн. па родзе заняткаў і кірунках сацыяльнай дзейнасці (крывічы, радзімічы, драўляне, дрыгавічы, вяцічы – адпаведна плямёны рачной культуры, земляробчай, лясныя паляўнічыя [21, с. 145]; распаўсюджаны пачатак славянскіх казак: «У бацькі было тры сына...» (адпаведна: рыбалоў, паляўнічы, земляроб).

З тэрыторыі прарадзімы лясныя плямёны драўлян каланізавалі палаб'е (палабскія дрэване; дрэўляне-первінгі былі і сярод вестготаў; цэрва – трава, дрэва; ад р. Одра, Одрэ [13, с. 46, 81, 212]. Драўляне-первы, або северы /сеўры /сервы далі лужыцкіх сорбов (на лясных азёрах-лужынах, г.зн. леса-азёрныя сябры, субраты; ад «бры» – бор; ад дзеяслова «збіраць») у асяроддзі заходніх і, сербаў – у асяроддзі паўднёвых славян.

У заходніх славянаў – *брэзніца* (*брэзане*, р. Бярэзіна), у паўднёвых – *бярзіты*, сярод *палабаў* – *смяляне* і *быценцы* (на беларускіх землях – *смяляне*, *быценцы*, в.Быцень), на Балканах – *смяляне*. Дубляванне назоваў: *марачане/мараване* (р. Морач – р. Маравя), *нарчане, захлмьяне, габальяне (стадаране; р. Обаль)*. Імя племя *бодрычаў/абадрытаў* выводзяць: 1) ад бадзёры (Шафарык); 2) ад р. Одра (паодрычы; Венелін, Чарткоў), але і 3) ад р. Адроў (як і ад р. Аршыца /Рша – паршане). *Англы* («...англічане славянскага паходжання» [13, с. 45] – гэта онглы /вулічы /углічы – 1) ад р. Угла (Арол); некалькі назваў у Паўднёвай Русі, напрыклад, Інгуд/Угла [13, с. 80]; 2) ад кута паміж Чорным морам і Дунаем – Буджак (Шафарык); 3) кут на паўвостраве Ютландыя (ангулс – кут). Люцічы – 1) лютыя; ваўкі (вільцы) /вялеты/волаты (вільцы – скрыжаванне рэк); 2) ад р. Льта (Альта, Алюта), Льва, Лютава.

Усходнеславянскія землі спачатку «выплюхнулі» плямёны на захад і поўдзень, а праз некаторы час сталі падаўняцца той часткай, якая вярталася. Славяне, павандраваўшы, вяртаюцца на гістарычную радзіму ў VI–VII стст., затым у 800–809 гг. (з тэрыторыі заходнебалтаславянскай, трэцяе перасяленне прыйшлося на 862 г. [8]. Разам з плямёнамі вярталіся і этнічныя назвы, якія паспелі падчас вандравання змяніцца, трансфарміравацца.

Высновы. Такім чынам, не існуе ніякіх перашкод для ўключэння тэрыторыі Беларусі ў спіс верагоднай радзімы (праарадзімы) славян.

Літаратура: 1. Бель, А. Назва «Белая Русь» у святле гісторыі вобразаў //Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. № 3. – С. 16–21. 2. Бель, А. Хроніка «Белай Русі». Нарыс гісторыі адной географічнай назвы. – Мн.: Энцыклапедыкс, 2000. – 237 с. 3. Буровскі, А. Несбывшаяся Россия /А. Буровскі. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 512 с. 4. Бычков, А. Происхождение славян /Алексей Бычков. – М.: Олимп: Аст: Астрель, 2007. – 252 с. 5. Вернадский, Г.В. Древняя Русь /Г. Вернадский. Тверь: ЛЕАН, 1999. – 380 с. 6. Голденков, М. Русь – другая история. – Мн.: Совр. школа, 2008. – 384 с. 7. Грыцкевіч, В. Гісторыя і міфы. – Мн.: БелФранс, 2000. – 205 с. 8. Гумилев, Л.Н. Древняя Русь и Великая степь. – М.: Айрис-пресс, 2007. – 768 с. 9. Демин, В.Н. Гиперборея. Исторические корни русского народа. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 480 с. 10. Демин, В.Н. Загадки российской цивилизации. Сакральная история, география и этнография /В.Н. Демин, С.Н. Зеленцов. М.: Вече, 2002. – 480 с.

11. Иловайский, Д.И. Начало Руси. – М.: Астрель: АСТ, 2006.–629с. 12. Замятин, Д.Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства. – М.: Аграф, 2004. – 512 с. 13. Иловайский, Д.И. Начало Руси. М.: Астрель: АСТ, 2006. – 629 с. 14. Ирасек, Алоиз. Старинные чешские сказания: Пер. с чешск. Ф. Боголюбовой /Послесл. и комм. Н.Пашаевой. – М.: Правда, 1987. – 368 с. 15. Ковадло, Л. Я. Слово – тайна тысячелетий /Л.Я. Ковадло. Мн.: Тесей, 2004. – 304 с. 16. Ларионов, В.Е. Исток Русского племени. – М.: Вече, 2008. – 448 с. 17. Lewis M.W., Wigen K.E. The Myth of Continents: A Critique of Metageography. – Berkeley, 1997. 18. Мильников А.С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Представления об этнической номина-

° З лясной культуры бор/бры В. Пьяноў звязвае паняцці: «брат», «сябры/шабры» – со бры (собры-сорбы). З бора (сбор) як адзінай сям'і – «собратыя» («суседзі»).

ции и этничности XVI – начала XVIII в. СПб.: Петербургское востоковедение, 1999. – 398 с. 19. Мурзаев, Э.М. Словарь народных географических терминов. М.: Мысль, 1984. – 653 с. 20. Петухов, Ю.Д. Норманны – Русы Севера. М.: Вече, 2008. – 368 с. 21. Пьянов, В.И. Древности славян /В. Пьянов. Минск: МФЦП, 2005. – 528 с. 22. Татищев, В. История Российская. В 3 тт. –М.: ООО Изд-во АСТ, 2003. – Т.1. 23. Федотова В. Манипуляция как субститут демократии. <http://www.intelros.ru/lib/statyi/fedotova4.htm> 24. Хайров, Ш. Славянская лингвистическая имагология сегодня: «образы языка» и способы их сопряжения с ментальностью и культурой. <https://dspace.gla.ac.uk/bitstream/1905/42/1/KhairovEd.pdf>. 25. Чудинов, В.А. Вернем этрусков Руси. М.: Издательство «Поколение», 2006. – 656 с. 26. Шарухо, И.Н. Метагеография: палеокультурная география и имагология славян и Литвы. <http://www.pws.na.by/pws-9/> 27. Шарухо, И.Н. Создание образа территории как один из подходов современного страноведения (На примере образа Беларуси) //Псковский регионологический журнал. № 8. – 2009. – С. 105–114.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 красавіка 2010 г.